

Roman Müziğinde Söz Unsuru

Serpil Murtezaoğlu

Duygu ve düşüncelerin ifadesi anlamında en etkili araçlardan biri olan müzik, bir toplumun kültürel temsili anlamında da önemli unsurların başında gelir. Roman toplumunda müzik eğlencenin temel ögesi olup, kimlik belirteci olarak da en etkin elemandır.

Romanların müzikal yetenekleri nesilden nesile aktararak gelen genetik bir miras gibi günümüzde de canlılığını korumaktadır. Tarihsel süreç içinde müzikal yetenekleri çeşitli sebeplerden dolayı önyargılı karşılanan romanlar için kimi zaman bir avantaj olarak ortaya çıkmıştır.

Avrupa'daki varlıklarına dair en erken kayıtlarda, çalgıcılar, şarkıcılar ya da dansçılar olarak müzikle olan bağlantılarıyla anılmışlardır. Müzik yeteneği, hoşgörü kazanmak adına güçlü bir faktör olmalıydı ki, bu en azından 18. yüzyılın başlarında Galler ülkesine giren ve keman çalabilen reis Abraham Wood için geçerli olmuştur. Oğullarıyla torunları yöresel çalgılardan harpı öğrenince, gittikleri hemen hemen her yerde hoş karşılanmışlardır. Dünyanın neresinde yaşarlarsa yaşasınlar yaşadıkları toprakların müziklerinden etkilenmiş, kendi icra tarzlarını bu müziklerle birleştirerek icra etmişlerdir. Doğal yaşam felsefelerindeki serbestlik icra stillerine de yansımış yaşam tarzlarının pek de kurallı olmayışı ve koşullardan dolayı içe dönüklüğün vermiş olduğu anti sosyallik onların müzikal yaşamlarına da etkilemiştir. Çoğu zaman eğitim fırsatı bulamamak ya da kural dışılık onların tarihsel süreçte müzikal yolculuklarında da etkili olmuştur. Örneğin Liszt, Pariste iken yetenekli bir *romungro*'yu bizzat koruması altına almıştır. Kendisinin de ders verdiği on iki yaşındaki Jözi Saray'ın konservatuarda da eğitim görmesini sağlamış, ancak iyi sonuç alamamıştır. Jözi tam bir züppeye dönüşmüş ve inatçılığı yüzünden eğitilemez bir duruma gelmiştir. Kendi arkadaşları ve akrabalarıyla tekrar görüştürülür görüştürülmez onlara katılmış ve konser salonu işkencesiyle uğraşmak yerine, bir Çingene grubuna katılmayı yeğlemiştir (Fraser 2005: 176-177).

Müzikle tanışma süreçleri, doğaçlama yetenekleri ve uyarılma konusundaki becerileri anlamında İstanbul ve Trakya'daki Romanlar dünyanın diğer bölgelerinde yaşayan Romanlarla benzer özellikler gösterirler. Genellikle ailedeki müzisyen bireylerin yönlendirmesi ya da çevresel etkileşim sonucu çocuklar çok küçük yaşlarda müzikle tanışırlar. Bu durum çoğunlukla bir enstrümanın doğal süreç içinde ve genellikle deneysel yollarla çalınma becerisini ifade eder. Teknolojik gelişmelerden dolayı el emeğine dayalı bir takım mesleklerin yavaş yavaş yok olmasına karşın mes-

leki bir tercih olarak romanlar arasında müzisyenlik rağbet görmeye devam etmektedir. Sosyal statü anlamında düşük koşullarda yaşamalarına rağmen müzik, anı değerlendiren, hareketlendiren ve eğlence fikrini hayata geçiren en temel unsur olmasının yanı sıra müzisyenlik, ekonomik anlamda getirisi olan geçerli bir meslektir. Roman müzisyenler gelenekselden popüler müziğe her tarz müziği kendi stillerince ustalıkla icra ederler.

Güncel bir perspektifle Roman müzisyenlerin dünyadan çeşitli müzisyenlerle ortak çalışmalar yapmaları ve caz gibi farklı müzik türlerini kendi müzikleri ile bağdaştırmaları doğaçlama yeteneklerini de geliştirmelerine yol açmıştır. Küresel çerçevede dünya müziklerinin yükselen trendi müzisyenleri olduğu kadar müzik dinleyicilerini de etkilemiş İstanbul'da yaşayan seçkin müzik dinleyicilerinin bile müzikal tercihleri değişime uğramıştır. Geçmişte performansları pek fazla sanatsal bulunmayan Roman müzisyenler bu anlamda toplumsal bir dönüşümün öncüleri olmuşlardır (Murtezaoğlu 2004: 4).

İstanbul ve Trakya genelinde roman müziği dendiğinde akla gelen 9/8'lik, Roman havaları da tabir edilen müzik türüdür. Ağdalı, tulum, ağır roman gibi terimlerle de anılan 9 zamanlı Roman müziği son derece karakteristik özellikler gösterir. Belki de en karakteristik özellik Roman müziğinin bir dinence müziği değil, eşlik müziği olmasıdır. Bu bağlamda Roman müziğine bakıldığında görsel ve işitsel ifade anlamında müzik ve dansın Romanlar için kültürel temsilin bir toplumla özdeşleştirilebilecek en belirgin unsurlar olduğu söylenebilir. Enstrümantal, sözlü, ağır, hızlı ayırımı olmaksızın genel olarak 9 zamanlı usulde icra edilen roman müziği dünya müzikleri içinde yaş, cinsiyet gibi farklar olmaksızın dans anlamında bedensel devinimi hiç koşulsuz oluşturabilen bir formdur.

Romanların yaşamlarında vazgeçilemez bir unsur olan müzik, Türkiye'de genel olarak neşe ve coşkuyu simgeletir. Zor koşullara rağmen sözlü roman müziğinde yaşamı bu anlamda sorgulayan ya da felsefi derinliği olan sözlere pek rastlanmaz. Bu durum dünya genelindeki romanların şarkıları ile çok paralellik göstermez. Tarihsel süreçte çekilen acıların, sürgün ve göçlerin etkileri müziklere de yansımıştır.

Çingeneler Avrupa'ya geldiklerinde müzikleri kendilerine özgü dokunaklı bir anlatımın etkilerini taşıyor. Şiddetli duygular uyandırıyor, aynı zamanda da onların acılarını sürgünde çektiklerini, dışlanmalarını, neşelerini, gururlarını, sıcaklıklarını ve doğaya duydukları derin inancı yansıtıyor; Çingene yaratusına ilişkin tüm söylencelerde anılan bu inanç onları öteki insanların tersine, dışlanmış bir halk olma yazgıları içinde gittikleri hiçbir yerde yalnız bırakmıyor. Ayrıca, ilk caz parçalarında olduğu gibi, ne bir ülkeye ya da belli bir anakaraya duyulan özlemin, ne yurdundan koparılanın, ne kök salınan bir yerden sürülmenin ne de geri dönme arzusunun izleri okunuyor bu müzikte (Asseo 2004: 134). Flamenko şarkılarında olduğu gibi

sözlerin etkisi söyleyiş biçimi ile birleştiğinde derin psikolojik etkiler yaratan bir icra biçimine dönüşür. Çeşitli icra tarzlarına sahip Flamenko şarkılarından copla, dört mısralık popüler şarkılar olarak bilinirler.

Biçimsel açıdan basit, çoğunlukla anonimdirler ve genellikle tutkuyu hapseden kapıları açan psişik bir anahtar gibi iş gören, kaba bir şiir biçimine dayanırlar. Bu şiir biçimi çoğunlukla aşk, nefret, ıstırap, ölüm, anne, hapisane gibi çağrışımlı sözlerin dile getirilmesinden pek öteye gitmez (Washabaugh 1996: 26).

Senin için küçük kızlarımı terk ettim,
annem kederinden öldü;
şimdi de sen beni terk ediyorsun...
sonsuz dek lanetli kalasın! (Pohren 1984: 23)

Flamenko şarkılarında olduğu gibi toplumsal ve bireysel acının icra biçimlerinin de katkısı ile marjinalleştirilerek şarkılara yansıtılması Avrupa genelinde diğer Çingene halklarında da yaygın olarak görülen bir durumdur. Gerçek hayatı yansıtması bakımında *mulatsago* önemli bir diğer örneği oluşturur. *Mulatsago* Macaristan da yaşayan Vlach Çingenelelerinin halk şarkısıdır. Gerçekçi temalara sahip şarkılar, Çingenelelerin yaşam koşulları, yoksulluk, mahkum olanın sıkıntısı, anneden ayrılmanın acısı, eşin ihaneti ve Çingene yaşantısının merkezindeki kardeşlik duygusu gibi konular üzerinedir. Toplumsal ortaklık duygusunu pekiştiren şarkılar birlik, beraberlik haykırırları gibidir.

Dünya genelinde günümüzde de halen geçerli olan Çingenelelerin zor yaşam koşulları belli tarihsel dönemlerde insanlık dışı bir hal almıştır. Çingeneleler en ızdıraplı dönemlerinden birini Hitler Almanya'sında yaşamışlardır. Hitler Almanya'sında toplama kampları ve hapisanelerdeki yaşamlarını Auschwitz şarkılarına yansıtılmışlardır.

Türkiye örneğinde, İstanbul ve Trakya da sözlü roman müziği genellikle 9/8'lik ve genellikle hızlı formada olup, konuları gündelik yaşama dairdir. Sözlerde argo ve mizah her zaman rastlanılan unsurlar olmakla birlikte aşkı, sevgiliye duyulan özlem, kaynana, romanlara övgü ve cinsellik çağrıştırmacı temalar da oldukça fazladır. Aşk ve cinsellik çağrıştırmacı temalar kimi zaman ağır bir argo üslupla birleştirilerek söylenir:

Boyacıym boyacı,
Aşk yarası ne acı
Ne olur hanım bacı
Şu garibe sen acı

Rakıya su katamam
Boş yatakta yatamam
Alışmışım gacıya
Oynaşmadan duramam

Telefonu çektim direkten
Ben o yarı sevdim yürekten
Yamak yaşamak
Böyle sensiz yaşamak
Yaşamak yaşamak
Romanlara böyle yaşamak
Kömürü attım sobaya
Yatağı serdim odaya
Sarhoş barom / gacım gelince
Mercimeği veremedim fırına
Her gün böyle iş mi yapılır
Balkona çıplak ip mi asılır
Sokakta öyle saf dururken
Kızım böyle etek mi açılır

Seni gidi azgın
Dalga kıran
Seni gidi azgın
Yuva yıkan
Seni gidi azgın
Uçkur bozan

Kimi zaman sevgiliye serzenişli bir biçimde methiyeler söylenebilir;

Paralar yedin elmas
Canımı da yedin elmas
Ben seninim sen benim
Çok güzelsin elmas
Çok şugarsın elmas

Roman toplumunda evlilikler çok küçük yaşlarda yapılabilir. Evlilik önemli bir konudur. Gösteriş ve şatafatı çok seven romanlar için evlilik gelenekleri önem arz eder. Düğün hazırlıklarından misafirleri çağırmaya, çeyiz göstermeden ev düzmeye

kadar her aşamaya çok önem verirler. Ailenin izni olmadan ya da her hangi bir kaçma vakası yaşanmıyorsa, aile tüm yakın çevresi ve komşuları ile birlikte düğün olayını olabilecek en gösterişli ve en coşkulu biçimi ile kutlamak ister. Evlilikte gönlü olan roman kızları eve bakacak, ekmek, yiyecek getirecek bir koca ve düzenli aile yaşamı ve evlilik isteklerini sözlerle ifade ederler:

Sımokinleri çekersin
Hep yolumu kesersin
Adresin meyhaneler
Ne zaman görsem sorhoşsun

Ayranın yok içmeye
At ile gidersin çeşmeye
Bu kafayla gidersen
Sen beni daha çok istersin

Eminönü Laleli
Al getir sülaleni
İstesinler babamdan
Söz kessinler anamdan
Söz kessinler al beni

Taş koydum gediğine
Geldin mi dediğime
Lafla çorba kaynarsa
Deniz kadar yağ benden

Evi ile ilgilenmeyen, ailesine bakmayan değişik konularla ilgili ve alışkanlıkları olan eşler de sözlerde sıkça konu edilir:

Karıya da hiç bakmazsın
Altılı ganyan oynarsın
Esnaf olacan be adam
Çalgıcı olacan be adam

Altılıdan batacan
Sokaklarda yatacan
Sen karıdan olacan
Saşını başını yolacan

Gardan tren kalktı anam yetişemedim
Kendime zengin koca düşüremedim
Kendime efendi koca düşüremedim
Sarhoş koca, belalı koca
Aldım seni kendime bela
Aldım seni serseri koca
Ne köy olur senden ne kasaba
Meyhanede hovardadır
Evdeyse sıkı
Elaleme dili bal tatlı
Banaysa acı

Genellikle kalabalık aile düzeni içinde, iç içe yaşayan romanlar arasında zaman zaman aile içi sorunları ya da kaynana, baldız ve kayınbirader (kayınço) gibi akrabaları konu alan şarkı sözlerinin sıkça kullanıldığı görülür. Aile düzeni ve akrabalık ilişkilerinin yansıtıldığı şarkılar Türkiye’de Çingenelerin toplumsal yaşam biçimlerini yansıtmaktadır. Şarkılarda yansıtılan düzen ve benzer hiyerarşik yapı diğer Çingene halklarıyla da benzerlik göstermektedir.

Bernard Leblon’un *Çingene Araştırmaları* kitabında Çingene Mossa ile yaptığı konuşmada kayınvalide olgusu şu şekilde geçmektedir: “Evlenen kadının yazgısı, hemen bir çocuk sahibi olmak, her zaman anlayışlı olmayan bir kayınvalidenin buyruğu altında olmak, neredeyse sürekli aldatılmak ve büyük çoğunlukla ne yazık ki, kocası tarafından hırpalanmaktır” (Asseo 2004: 119).

Benzer aile ilişkileri İstanbul ve Trakya’da ki roman aileler için de geçerli olmakla birlikte aile ilişkilerinde genellikle bağlılık duygusu hakimdir. Çok küçük yaşlarda evlenme söz konusudur ve günümüzde yavaş yavaş çekirdek aile şeklini alan yapı genellikle kalabalık aile yapısıdır. Kayınvalide temalı sözlere oldukça sık rastlansa da yaygın mizahı üslup burada da geçerlidir. Kayınvalideler, gelinler ve damatlar beklentilerini, isteklerini kendi tarzlarınca dile getirirler.

Fasülyeyi koydum kaynasın
Söyleyin kaynanama oynasın
Hem kaynasın hem oynasın
Oynamaya doymasın

Hani benim kaynanam
Yemekleri beğenmiyor
Oturdumu sofraya
On tabak birden yiyor

Ara sıra sorarım
Be ana ne ister canın
Utanmadan demezmi
Pirzola biftek
Tek tek de biftek

Kaşlarını çatıyor
Suratını asıyor
Nerede görse bana
Düşman gibi bakıyor
Candan sevdiğimin anası
Gönül verdiğimin anası
Beni yardım edecek
Ah gözü kör olmayası

Kiremitten baca olmaz
Hin oğlundan koca olmaz
Alacaksan bir çalgıcı al
Hem çalsın hem oynasın

Baldız ve kayınço konulu iki örnekte şu şekildedir;

Neyine yavrum neyine
Bu kadar hava neyine
Sülalenin küçüğüsün
Bu kadar hava neyine
Kaşına gözüne
O güzel yüzüne
Yanağındaki nenine
Kurban olam baldız, baldız

Kayınçom yakmış yine mangalını
Selam verir bana
Kayınçom açmış yine şarabını
Çağırır dostu düşmanı
Mangalın üstüne sermiş köfteleri
Kayınçom şarabın ismini heceler

Roman müziğinde çalgıcılık, maşacılık, çiçekçilik gibi meslek isimlerinin geçtiği ya da *naciye, manolya, gül Ali, elmas, gülbeyaz, çamur Ali* gibi kişiselleştirilmiş sözlere de sıkça rastlanmaktadır.

Alemcidir ezelden
Gönlü geçmez güzelden
Şugar bir çay görmesin
Su koyverir tezelden
Her gittiği yerde yaygara
İşi gücü sadece gargara
Çamur Ali derler adına
Seni gidi bulaşık zampara

Romanların yaşadıkları şehir, kasaba ya da semtlerin adları sözlü roman müziklerinde de geçer. Varyasyon son derece yaygın olduğundan kimi zaman bu adlar değiştirilerek aynı sözlerin söylendiği de görülür:

Çarşıdan aldım patlıcan
Uzun köprü Keşan
Veya
Balat uğramaz doğru Fener
On paraya nane şeker
Ya da
Kasım paşalıyım eli maşalıyım
İçtim kafam kıyak biraz belalıyım

sözlerinde olduğu gibi romanların yaşadıkları yerleri de söyledikleri sözlere sıkça rastlanır. Romanların kendilerini anlattıkları sözler de çok rastlanan konuların başındadır ve bu onların yaşama bakış açılarının, kendilerini ifade ediş biçimlerinin müzikli bir biçimi gibidir.

Romanımın uzundur eteği
Kulağında var kırmızı çiçeği
Başına da bağlamış yemeniyi
Ortaya çıkar atar göbeği
Ver eline bir dilim ekmeği
Sazı cazı çok sever yüreği
Düğünlerde hep atar göbeği
Romanım neşeli mi neşeli

Romanımın yufkadır yüreği
Dokuz sekizlik atar yüreği
Beline de bağlamış yemeniyi
Ortaya çıkar atar göbeği

Türkiye’de sözlü roman müziği hızlı ritmik yapısı ile dansa ivme kazandırıp, bedensel ifade biçimini güçlendirmekte ve romanların kültürel temsili anlamında çok ayrıcalıklı bir form olarak şekillenmektedir. Şarkının bedeni her seferinde yeniden yapılandırması Flamenko *cantesi*yle benzerlik göstermektedir. Beden, her iki türde de şarkının merkezinde yer alır, müziksel yapı ile şekillenir. Müzik salt müzik olmanın ötesinde inkar edilemeyecek şekilde fiziksel ve bedenseldir. Türkiye’de roman müziğinde sözlerin arasında sıkça kullanılan ‘yandan, kıvrır, salla, kudur, göbek, güm, hop’ gibi sözcükler bedensel devinimi arttırmakta, dansa ekstra bir coşku katmaktadır. Zaten oynamaya son derece gönüllü olan romanlar için sözlerin motivasyon etkisi dansa da olanca canlılığı ile yansıdığı gibi mimik ve doğaçlama çeşitliliğini de arttırmaktadır. Sosyo-kültürel anlamda genel çerçeve özellikleri sözlü roman müziğine de yansımakta, sözler derin anlamlar taşımaya da kişisel ve toplumsal anlamda duygu ve düşüncelerin ifadesine aracı olmaktadır.

Bibliyografya

- Asseo, Henriette. 2004. *Çingenerler Bir Avrupa Yazgısı*, çev. Orçun Türkay, İstanbul:YKY
- Duygulu, Melih. 2006. *Türkiye’de Çingene Müziği Batı Grubu Romanlarında Müzik Kültürü*, İstanbul: Pan Yayınları
- Fraser, Angus. 2005. *Avrupa Halkları Çingenerler*, İlkin İnanç (çev.), İstanbul: Homer kitabevi
- Kovalıcsik, Katalin. 2003. “The Music of the Roms in Hungary Romani Music”, *Turn of the Millenium*, Proceedings of the Ethnomusicological Conference, Prague
- Kenrick, Donald. 2006. *Çingenerler Ganj’dan Thames’e*, Bahar Tırnakçı (çev.), İstanbul: Homer Kitabevi
- McFee, Graham. 2003. *Understanding Dance*, London: Routledge
- Buckland, Theresa. 2006. *Dancing from Past to Present Nation, Culture, Identities*, Wisconsin: The Univ. of Wisconsin Press
- Marushiakova, Elena, Vasselin Popov. 2006. *Osmanlı İmparatorluğu’nda Çingenerler*, çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul: Homer Kitabevi
- Murtezaoğlu, Serpil. 2004. “İstanbul Entertainment Culture and the Roma: Changing Music, Changing Status”, GLS Annual Meeting, England: New Castle Univ.
- Martinez, Nicole. 1992. *Çingenerler*, çev. Şehsuvar Aktaş, İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Scott, James. 1995. *Tabakküm ve Direniş Sanatları*, çev. Alev Türker, İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Washabaugh, William. 2006. *Flamenko Tutku, Politika ve Popüler Kültür*, çev. Haluk Orhan, İstanbul: Ayrıntı Yayınları